

Dr. JOHANNES RABNOW ve VEREMLE MÜCADELE OSMANLI CEMİYETİ'NİN KURULUŐUNDAKİ ROLÜ*

Dr. JOHANNES RABNOW and HIS RÔLE IN THE OTTOMAN ANTI-TUBERCULOSIS SOCIETY INITIATIVE

Şeref ETKER**

Abstract

Dr.med. Ludwig Johannes Rabnow (1855-1933), social hygienist, tuberculosis specialist and promoter of the "Schöneberg model" for community health services, was invited to Turkey in the winter of 1917 at the behest of Djemal Pasha, Minister of the Navy. Johannes Rabnow was commissioned to finalize the project of founding sanatoria in the country. During his program spanning ten weeks he travelled the country, conferred with medical colleagues, lectured, published articles and gave interviews to the local press. After presenting his plans for a sanatorium, he urged his hosts to establish an anti-tuberculosis society. The *Verem Mücadelesi Osmanlı Cemiyeti* (lit. the Ottoman Society for Combating Phthisis) formed in Dr. Rabnow's layout, convened in the spring of 1918, under the patronage of the Navy Minister, only to dissolve at the end of the Great War. Subsequent attempts in the same vein were inconsequential, until the organizing of the Ministry of Health of the Turkish Republic in 1923.

Keywords: Ludwig Johannes Rabnow, tuberculosis, sanatorium, Djemal Pasha, Ottoman Ministry of the Navy, Besim Ömer Akalın, Ottoman Anti-Tuberculosis Society, Abdullah Djevdet Bey, Arifi Pasha.

Özet

Dr. Ludwig Johannes Rabnow (1855-1933), sosyal hijyen ve tüberküloz uzmanı olarak, Berlin-Schöneberg'de geliőtirdiđi koruyucu sağlık modeli ile tanınmış Prusyalı bir hekimdir. Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın davetiyle 1917 yılı sonunda Türkiye'ye gelerek sanatoryum kuruluğu için projeler hazırlamıőtır. İzmir ve İstanbul'da verem, nüfus siyaseti ve sosyal sigortalar konularında konferanslar vermiş, gazetelerde demeç ve makaleleri

* XIV. Türk Tıp Tarihi Kongresi, 8-11 Haziran 2022, Antakya, Hatay, programında sunulan poster bildirinin genişletilmiş metnidir.

** Dr., İstanbul. serefetker@gmail.com

yayımlanmıştır. Dr. Rabnow'un önerisiyle, Cemal Paşa'nın başkanlığında 1918 yılı içinde kurulan *Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti* Birinci Dünya Savaşının sonunda dağılmıştır. Verem konusunda Mütareke döneminde yapılan çalışmalar da sonuç vermemiş ve verem savaşımı ancak Cumhuriyet yönetiminde Sıhhiye Vekaleti'nin öncülük ettiği ulusal bir seferberlikle başlatılabilmektedir.

Anahtar sözcükler: Ludwig Johannes Rabnow, verem, tüberküloz, sanatoryum, Cemal Paşa, Bahriye Nezareti, Besim Ömer Akalın, Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti, Abdullah Cevdet, Arifi Paşa.

Tüberküloz, tıp tarihi ve sosyal bilimlerin ilgi gören bir araştırma konusu olmaya ederken, Türkiye özelindeki çalışmalarda önemli defektler – bir ftizyoloji terimini kullanabilirsek: kavern – dikkati çekmektedir. Bilgi eksiklikleri, doğal olarak, önerme ve değerlendirmelere yansımaktadır. Bu makalede daha çok süreli yayınlardan yapılan alıntılar, değinilen boşlukların tarihsel ayrıntularla bir ölçüde doldurulabileceğinin bir örneği olarak okunabilir. Burada, özellikle Türkçe dışında yayımlanan yerel basının “verem” anahtar sözcüğü ile hemen hiç taranmamış olduğuna dikkat çekmekliyiz.

Dr. Johannes L. Rabnow, Türkiye’de veremle savaşımın tarihçelerinde adı genellikle yanlış olarak (*Rabino, Robino, Rubino, Rabnov, Rabnof, Rabnor, Rabtör, Ranbo* biçiminde) geçen¹ ya da hiç geçmeyen,² sosyal hijyen uzmanı Prusyalı bir hekimdir. Dr. Rabnow’un Türkiye’deki çalışmalarını özetlediği “Tuberkulosebekämpfung in der Türkei” [Türkiye’de Verem Savaşımı] başlıklı kısa yazısı da Türkçe yayınlarda kullanılmamıştır.³

Ludwig Johannes Rabnow, 1855’te Doğu Prusya’nın (Rusya sınırları içinde bulunan) Sukhovolah/ Suchowola kentinde doğumunda adı Salomon Rabinowicz’dir. Önce, Berlin’de dilbilim ve tarih öğrenimi görerek 1880’de diplomasını alan Salomon Rabinowicz, ardından Berlin’de Tıp Fakültesi’ne girmiştir. Rabinowicz, 1888’de Jena Üniversitesinden mezun olduktan sonra, 1889 yılında Leipzig Üniversitesi’nde tezini tamamlayarak Tıp Doktoru (Dr.med.) oldu. Aynı yıl içinde, 33 yaşında iken, antisemitizm baskısıyla din değiştirerek Ludwig Johannes Rabinowicz (sonra Rabnow) adını aldı.

Dr. Rabnow, 1904’te atandığı Berlin-Schöneberg’de verem savaşımı için, *Verein zur Bekämpfung der Tuberkulose in Schöneberg* derneğini kurdu. Buradaki çalışmalarıyla veremden korunma ve hastalığın çok yönlü sağaltımı için “Schöneberg Modeli” olarak tanınacak, özellikle yoksul ve güvencesiz hastalara yönelik sosyal destekler, ücretsiz bakım; sanatoryumlar ile yardım kurumları arasındaki kamu koordinasyonunu gerçekleştirdi.

¹ Bir kaynakta isim üç farklı biçimde: Rabino, Robino ve Rabnov olarak verilirken, yine yanlış olarak Prof. unvanı eklenmiştir, bkz., Nuran Yıldırım, “Osmanlı Devleti’nde Göğüs Hastalıkları ve Verem”, Nuran Yıldırım, Mahmut Gürgeç, *Türk Göğüs Hastalıkları Tarihi*, ed. Muzaffer Metintaş, İstanbul, Türk Toraks Derneği yay., 2012 içinde, s. 35, 49.

² Bkz. Elif Ziyamak, “Osmanlı Toplumunda Verem Hastalığı (19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başları)”, Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2021; Hülya Köse, “Osmanlı Devleti’nde Verem Hastalığı”, *Tarihsel Süreçte ve Anadolu’da Verem*, ed. Eren Akçiçek, Fevzi Çakmak, Şükran Köse, Ahmet Çağrı Büke, Ankara, Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği (BUHASDER) yay., Gece Kitaplığı, Aralık 2021, içinde s. 11-46; Cem Doğan, “İnce Hastalık”: *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İstanbul’da Verem Toplumsal Tarihi (1895-1955)*, İstanbul, Libra yay., 2020, vd.

³ L.J. Rabnow, “Tuberkulosebekämpfung in der Türkei” [Türkiye’de Verem Savaşımı], *Deutsche medizinische Wochenschrift* (Leipzig), 44. Jhrg., Nr. 16, 18. April 1918, 438-439.

Türkiye'ye 1917 yılının Kasım ayı sonunda, Bahriye Nezareti'nin isteğiyle Osmanlı Hükümeti tarafından çağrılan Dr.med. L. Johannes Rabnow, genel olarak tüberkülozla savaşım ve sanatoryum kuruluşları konusunda öneriler ve planlar geliştirmiştir. Türkiye'de on hafta kalan Dr. Rabnow'un yönlendirmesiyle, önce Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin içinde bir "Veremle Mücadele Heyeti" ve ardından, *Deutsche Zentralkomitee zur Bekämpfung der Tuberkulose* örgütü modelinde "Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti" kurulmuştur. Rabnow'un biyografisinde Türkiye'de yaptığı çalışmalara bir dipnotta çok kısaca değinilmiştir.⁴

Dr. Rabnow, 1919'da Büyük-Berlin metropolünün sağlık yönetiminin başına (Berlin-Schöneberger Stadtrat) getirildikten sonra hazırladığı yasal düzenlemelerle başkan-tin, günümüze kadar yürürlükte kalan halk sağlığı kurumunun temelini atmıştır. Geheimer Sanitäts-Rat (İmparatorluk Sağlık Danışmanı) olan Dr. Johannes L. Rabnow 1933'te Berlin'de ölmüştür.

Johannes L. Rabnow, Türkiye'ye gelmeden bir yıl önce büyük oğlu Hans Heinrich Herrmann Rabnow (d. 1892) Birinci Dünya Savaşında Alman ordusunda askerliğini yaparken Somme Muharebesinde yaralanarak ölmüştür (1916). Dr. Rabnow'un küçük oğlu Fritz Carl Ludwig Rabnow (d. 1893) engelli olduğu için askere alınmamış, fakat ailesi Yahudi asıllı olduğu için, Nazi yönetimi tarafından 1943'te Auschwitz'e gönderilerek gaz odasında öldürülmüştür.

Dr.med. Ludwig Johannes Rabnow (1855-1933)

Feuilleton.

Tuberkulosebekämpfung in der Türkei.

Von Geh. San.-Rat Dr. Rabnow in Berlin-Schöneberg.

Am 23. November 1917 begab ich mich auf Aufforderung der türkischen Regierung nach der Türkei, um bei dem Bau von Lungenheilstätten beratend mitzuwirken. Zunächst plante das türkische Marineministerium, für die Angehörigen der Marine eine Lungenheilstätte zu bauen. Es war klar, daß, wenn die Türkei nach dem Vorgang anderer Länder die Tuberkulosebekämpfung ernsthaft in Angriff nehmen wollte, es mit Heilstätten allein nicht getan sei, und so bestand von vornherein die Absicht, die maßgebenden Kreise, insbesondere den Marineminister Dr. Schinassi Bey, der mit rühmenswertem Eifer den Heilstättenbau betrieb, für eine allgemeine Tuberkulosebekämpfung zu gewinnen, insbesondere für die Einrichtung von Tuberkulosefürsorgestellen.

Die Arbeiten für die Heilstätten nahmen längere Zeit in Anspruch und bedingten verschiedene schwierige Reisen ins Land. Erleichtert wurden die Arbeiten durch das rege Interesse und bewerknennenswerte Verständnis, welches der Marineminister Djemal Pascha der Sache entgegenbrachte. Schließlich entschied man sich für den Bau einer Heilstätte von 200 Betten in Katalia in Anatolien, eventuell auch bei Brusa am kleinasiatischen Olympos.

Um die Ärzteschaft der Türkei für die Angelegenheit zu interessieren, hielt ich einen ersten Vortrag vor den Aerzten Smyrnas.

In Konstantinopel wurde gelegentlich einer Zusammenkunft der angesehensten Aerzte auf meine Auslegung ein türkisches Komitee zur Bekämpfung der Tuberkulose gebildet. Djemal Pascha übernahm den Vorsitz. Eine offizielle Bekanntmachung soll erst erfolgen, wenn die Statuten genehmigt sind. Sodann hielt ich einen Vortrag in der Universität vor der Ärzteschaft Konstantinopels und vor sonstigen interessierten Zuhörern. Auch Damen der türkischen Gesellschaft waren unter den Zuhörern. Ich schilderte dabei die leitenden Gedanken bei der Inaugurierung der Tuberkulosebekämpfung in Deutschland. Das hervorstechendste Merkmal der Entwicklung des modernen Wirtschaftslebens sei die Industrialisierung mit ihren Nachteilen für Leben und Gesundheit. Als Korrektiv hierzu sei das Erwaschen des sozialen Empfindens zu betrachten, welches in Deutschland in der

L.J. Rabnow, "Tuberkulosebekämpfung in der Türkei" [Türkiye'de Verem Savaşımı], Deutsche medizinische Wochenschrift (DMW, Leipzig), 44. Jhrg., Nr. 16, 18. April 1918, 438-439

⁴ Siri Roßberg, *Johannes Rabnow, Wegbereiter des Berliner Gesundheitswesens 1902-1924*, Berlin, Be.Bra Wissenschaft-Vlg., 2016 [Siri Roßberg, "Johannes Rabnow und die kommunale Wohlfahrtspflege in Schöneberg zu Beginn des 20. Jahrhunderts", Diss. med., Magdeburg/Berlin, 2013], s. 77, dn. 318 "Diese Denkschrift [über die Bekämpfung der Tuberkulose in Schöneberg von 1913] veranlasste die türkische Regierung der Tuberkulosebekämpfung und dem Bau von Lungenheilstätten beratend mitzuwirken."

“Türk hükümetinin davetiyle, 23 Kasım 1917 tarihinde, göğüs hastalıkları için bir sanatoryumu kurmak üzere Türkiye’ye hareket ettim. Bahriye Nezareti, denizci askerler için bir sanatoryum kurmayı planlamıştı. Bu çalışmaların başında olan Dr. Hakkı Şinasi Paşa’ya, dispanserleri de kapsayan daha geniş bir tüberküloz savaşımının gereğini anlatmağa çalıştım.

Sanatoryum projesini tamamlayabilmek için ülke içinde zahmetli yolculuklar yapmak durumunda kaldım. Bahriye Nazırı Cemal Paşa, özel ilgi ve anlayışıyla bize destek oldu. Nihayet, Kütahya’da [Çamlık] 200 yataklı bir sanatoryum kurulmasına karar verildi. Bursa’nın Olimpos dağında [Keşiş/Uludağ] bir sanatoryum yeri daha belirlendi.

İlk konferansımı İzmir’de vererek Türk hekimlerin konuya ilgisini çekmeğe çalıştım.⁵ İstanbul’a dönüşümde öndegelen hekimlerle bir toplantı yaptık ve önerimle, Cemal Paşa’nın başkanlığında bir Türkiye verem savaşımı komitesi oluşturuldu. Resmi açıklamanın tüzüğü onaylanmasından sonra yapılması kararlaştırıldı. Darülfünun’da verdiğim konferansta da Almanyadaki deneyimlerimizi; veremle savaşım için gerekli bütün mali ve idari destekleri ve yasal düzenlemeleri anlattım.

Sanayileşmenin tüberkülozun yayılmasının artırıcı nedenlerinden biri olduğunu belirttim. Almanyada özel sağlık sigortası şirketleri ile devlet sigorta kurumu tüberkülozun önlenmesi için çaba göstermektedir, çünkü veremden ölümlerin çoğunu genç ve üretken nüfus oluşturmaktadır. Türkiye’de tıbbi istatistikler olmasa da, edindiğim izlenim, veremden ölümlerinin yüksek olduğudur. Türkiye’nin sanayileşme hamleleri beraberinde tüberküloz artışını getirebilir.

Almanyada sanatoryumlar kurulmasının verem savaşımı için yeterli olmadığını gördük. Verem bir halk hastalığıdır [*Volkskrankheit*]; dispanserler, halk sağlığı önlemleri ve kişisel hijyen aynı derecede önem taşımaktadır. Alınan bütün önlemlerle veremden ölümler %50 oranında azaltılabiliyordu. Ancak, Dünya Savaşı bize çalışmalarımızı yoğunlaştırmamız gerektiğini gösterdi.

Savaşan ülkeler arasında Fransa ve Türkiye’nin nüfus kaybı bu ülkeler için yaşamsal sorunlar yaratabilecektir. Türkiye’nin frengi ve sıtma gibi bulaşıcı hastalıklara öncelik vermesi önerilebilir. Vereme karşı yürütülecek savaşım benzer bulaşıcı hastalıkları ve çocuk ölümlerini de azaltacaktır.

İstanbul’daki ikinci konferansından sonra Dr. Besim Ömer Paşa komitelerinin çalışmalarını anlattı. Bir kaç gün sonra ilk sanatoryum projesini sundum ve üzerinde çalışmaya başladık. Cemal Paşa ile Enver Paşa’nın bu projeyi sahiplenmesi kaynak bulunmasını kolaylaştırabilecektir. Verem savaşımında Türkiye’nin Almanyadaki deneyimden yararlanması yerinde olur. Alman Verem Savaşımı Merkez Komitesi’nin [*Deutsche Zentralkomitee zur Bekämpfung der Tuberkulose*] tüzüğü Türkiye’de kurulacak derneğe örnek alınacaktır.” (Özet çeviri: L. J. Rabnow, DMW, 44, 16, 1918:438-9).

⁵ Nuran Yıldırım, “Osmanlı Devleti’nde Göğüs Hastalıkları ve Verem”, Nuran Yıldırım, Mahmut Gürkan, *Türk Göğüs Hastalıkları Tarihi*, ed. Muzaffer Metintaş, İstanbul, Türk Toraks Derneği yay., 2012, içinde s. 5-52, resim 29. İzmir’de, Ocak 1918’de çekildiği anlaşılan bir grup fotoğrafında, ortada: Dr. Rabnow, sağında: Dr. Hakkı Şinasi Bey ve solunda: Dr. Mustafa Enver Bey görülmektedir. (Aynı resim: N. Yıldırım, *İstanbul’un Sağlık Tarihi*, İstanbul, Avrula Kültür Başkenti Ajansı, 2012, s. 98.) https://www.researchgate.net/figure/fig13_299563003

Dr. Ruscuklu Hakkı Bey'in Tanıklığı

Hakkı (Uzel), “Bizde İlk Veremle Mücadele Cemiyeti” başlıklı anı yazısında Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti'nin [VMOC] kısa tarihçesini ve kuruluşunda Dr. Johannes Rabnow'un oynadığı rolü anlatır:⁶

“Birinci Dünya Savaşının son yıllarına doğru Bahriye Nazırı Cemal Paşa, akciğer veremine tutulmuş deniz subayından birkaç genci İsviçre'deki Davos ve Avusturya'daki Semmering sanatoryumlarına göndermişti. Gidenlerin sağlanarak döndüklerini görmek Cemal Paşa'da sanatoryumlar için ateşli bir alaka uyandırmış; yurdumuzda bir sanatoryum kurmak emeline düşmüştü...

Sanatoryum yapılmağa elverişli bir yer bulmak üzere, o aralık İstanbul'da bulunan Amiral Souchon vasıtasıyla sanırım, Almanya'dan Dr. Rabnow adında bir mütehasıs getirdi. Dr. Rabnow aylarca Anadolu'yu dolaştı. Nihayet, Afyonkarahisar'da çam ormanları içindeki bir yeri sanatoryum kurmağa elverişli buldu. Buna dair raporunu verdi.

Doktora sormuştum: Uludağı dururken ne için başka bir yer aradınız ? İçini çekti,

– Uludağ, dedi, burada kurulacak sanatoryum dünyada eşsiz bir örnek sanatoryum olur.

Ne yazık ki, yol yok, konfor yok!

Doktor Rabnow işini bitirmiş gidiyordu. Tokatlıyan Otelinde şerefine bir veda ziyafeti çekiliyordu. Profesör Besim Ömer Paşa, Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumisi Süleyman Numan Paşa, Profesör Dr. Asaf Derviş Paşa, Prof.Dr. Orhan Abdi, Dr. Celal Muhtar, Alman Filosu Başhekimi [Heinrich]Trembur davetliler arasında bulunuyordu. Ziyafetten sonra doktorun emeklerini takdir kılıklı bir-iki söz söylemek bana düştü. Söz arasında, yapacağımız sanatoryumun tarihçesine belki de şeref cephesine adınız yazılacak, dedim.

Nedense, doktor heyecanlandı. Dünyanın bu şartları ve halleri, hele savaşın bu çetin günleri içinde sanatoryum yapmak çok güç bir iş. Sanatoryumdan önce bir “Verem Mücadele Cemiyeti” kurunuz. Burada bulunanlar müessis üyeler olsun. Üyeler listesine benim adımı da yazarsanız bana şeref vermiş olursunuz [dedi].

İlk veremle mücadele cemiyeti [Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti] işte o gece kuruldu. Davetliler müessis üye, Cemal Paşa Başkan, Besim Ömer Paşa Asbaşkan olarak seçildi.

Veremle Mücadele Cemiyeti üyeleri, Besim Ömer Paşa'nın Divanyolu'nda Mahmudiye [Bab-ı Ali] Caddesindeki evinde haftada bir gün Cemal Paşa'nın başkanlığı altında toplanır; Almanya'dan, İsviçre'den getirilen verem dispanserleri ve sanatoryum talimatnameleleri incelenir, bazıları tıpkısı tıpkısına, bazıları tatbik kabiliyetine göre değiştirilerek alınır.

Her seans sonunda hazırlanan zengin büfede ikindi çayını içer ve ayrılırdık. Ancak sekiz-on seans yapabilmıştık. Harp sonunun acı ve karanlık günleri geldi, çattı. İlk “Veremle Mücadele Cemiyeti” de tarihin karanlıklarına gömüldü gitti”...⁷

⁶ Ruscuklu Hakkı (Uzel, 1864-1945), “Bizde İlk Veremle Mücadele Cemiyeti”, *Yaşamak Yolu* (İstanbul), sayı 116-117, Eylül - İci Teşrin -İlci Teşrin - İci Kanun [Eylül-Aralık] 1944, s. 5-6. Metindeki yer ve kişi isimlerinin yazım hataları düzeltilmiştir.

⁷ İlk Veremle Mücadele Cemiyeti ile ilgili açıklamalar için, bkz., Şeref Etker, “İstanbul'un ilk Verem Savaşımı Derneği: Ligue contre la Tuberculose (Phthisis pulmonaire) de Constantinople.” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 21, 2 (2020): 225-247.
<https://doi.org/10.26650/oba.710116>

Tüzüğüne bakılarak Türkiye’de verem savaşımının başlangıcına tarihlenen *Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti*,⁸ kurulduğu Bahriye Nezareti ile toplantılarının yapıldığı Dr. Besim Ömer Paşa’nın konağı arasına sıkışmış; komisyonlarda yazışmalarla vakit geçirilen derneğin halk sağlığına yönelik hemen hiçbir işlevi olmamıştır.

Dr. Johannes Rabnow’un Konferansları

Üç hafta süren Anadolu gezisinden 1918 Ocak ayı sonunda dönen Dr. Johannes Rabnow, hazırladığı rapor ve projelerini Cemal Paşa’ya sunmuştur. Bu belgeler kayıptır.⁹ Rabnow, saha incelemelerinden sonra *Vakit* gazetesine verdiği demeç “İnsan istihsalatı” başlığıyla yayımlanmıştır (bkz. Ek).¹⁰

Ayrıca, Türkiye’ye gelişinin ilk haftasında “İctimai Hıfzıssıhhat Faaliyetleri” başlığı altında yayımlanmış bir söyleşi,¹¹ ve “Nüfus siyaseti” konusunda bir yazı dizisi vardır.¹²

Çalışmalarına karşılık Johannes Rabnow’a 6 Şubat 1918 günü bir Mecidi Nişanı armağan edilmiş;¹³ ertesi gün Dr. Rabnow, Darülfünun konferans salonunda bir konuşma yapmıştır. Konferans Türkçeye çevirilmiştir.¹⁴

“Verem Hakkında Doktor Rabnow’un Konferansı”¹⁵

Doktor Rabnow [Rabnow] dün [7 Şubat 1918] Darülfünun’da verdiği bir konferansda Almanyada şimdiye kadar vereme karşı edilen mücadele hakkında mühim beyanatta bulunmuşdur. Doktor Rabnow Bahriye Nezareti tarafından Dersaadet’de ve Memalik-i Osmaniyede birer sanatoryum tesis ve teşkili hakkında vuku bulan teklifatı

⁸ *Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti Nizamname-i Esasisi*, [İstanbul]: Bahriye Matbaası, 1918/1334. 20 Nisan 1918’de kurulmuş görünen VMOÇ için Tevfik İsmail Gökçe’nin yayımladığı belgede: “Bahriye Nazırı Cemal Paşa Hazretlerinin riyasetinde kurulmuş bulunan Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti, menafi-i umumiyyeye hadim olduğundan 25 Mayıs 1334 tarihinde irade-i Hazret-i Padişah-ı şerefsad [sic] buyurul[arak]” 8 Haziran 1334/1918 tarihinde resmiyet kazanmıştır, bkz. Tevfik İsmail Gökçe, *Verem Savaşında 50 Yıl, 1918-1968*, İstanbul: Türkiye Ulusal Verem Savaşı Derneği, 1968, s. 8. Ayrıca, BOA ŞD. 1323-4 H. 18 Zilkade 1336 (Belge üzerinde 11 Mayıs [13]34/1918), vd.

⁹ Osmanlı arşivinde herhangi bir belge bulunmadığı gibi, Alman Dışişleri arşivinde (Archiv des auswärtigen Amtes) Dr. Rabnow’un raporu yoktur, bkz. Siri Roßberg, Johannes Rabnow, s. 77, dn. 318.

¹⁰ *Vakit* (İstanbul), numero 101, 30 Kanunısani 1334/[30 Ocak]1918, 21 Rebiülahir 1326, s. 1, sü. 1-2.

¹¹ “İctimai Hıfzıssıhhat Faaliyetleri. Doktor Rabnow ile mülakat”, *Vakit* (İstanbul), numero 47, 7 Kanunievvel 1333/[7 Aralık]1917, 21 Safer 1326, s. 1, sü. 1-4.

¹² Doktor Rabnov (Müşavir-i Hass-ı Sıhhi [Geheimer Sanitäts-Rat]), “Nüfus siyaseti (I-III)”, *Vakit* (İstanbul), numero 107, 5 Şubat 1334/1918, 23 Rebiülahir 1326, s. 1, sü. 1-2; numero 109, 7 Şubat 1334/1918, 25 Rebiülahir 1326, s. 1, sü. 1-2; numero 110, 8 Şubat 1334/1918, 26 Rebiülahir 1326, s. 1, sü. 1-2.

¹³ BOA. İ.L.DUİT, 70-114, H. 24.04.1336 [06.02.1918]. Taltifat: Ranbo (sic), Doktor (Berlin Belediye Müşaviri), Mecidi Nişanı.

¹⁴ *Vakit*, numero 110, 8 Şubat 1334/1918, 26 Rebiülahir 1336, s. 2, sü. 1. “Doktor Rabnow tarafından dün Darülfünun Konferans Salonunda bir konferans verilmiştir. Doktorlarımızdan ve sair merak edenlerden pek çok zevat konferansda hazır bulunmuşlardır. Doktor Rabnow, verem, frengi ve sıtmanın husule getirdiği tahribatdan ve bunlarla mücadele çarelerinden bahsetmiş ve esaslî bir mücadele açmak için vücuda getirilmesi lazım gelen basiret-i ictimaiye teşkilatı ve bilhassa ictimai sigortalar hakkında malumat vermiştir. Alman mütehassısın söylediklerini Doktor Osman Şerefeddin (Çelik) Bey Türkçeye nakletmiştir.”

¹⁵ *İkdam*, numero 7542, Cuma 8 Şubat 1334/1918, 25 Rebiülahir 1336, s. 1, sü. 5.

maal-teşekkür kabul etmiştir. Mumaileyh Almanya'da verem mücadelesinde birçok senelerden beri başlanmış olduğunu söylemiş ve demiştir ki:

Etibbanın, birinci derecede ahalinin sıhhatine aid ciheti nazar-ı dikkate alması lazım gelir ve Almanya'da bütün etibbanın takib etmekte olduğu maksad sıhhat-ı umumiyenin temini mesele-i mühimesidir.

1882 tarihinde Doktor Koch verem mikrobonu bularak veremin insandan sirayet edeceğini beyan edince İngilizlerle Amerikalılar buna itiraz etmişlerdi. Veremin insandan insana geçeceği gibi, verem illetile malul olan bakarlardan da süt vasıtasile etfale sirayet edeceğini ve insandan insana harice vuku bulan ifrazat ile ve mikroblar ile sirayet eyleyeceğini ve bunun mani'ine herhalde çalışmak lazım geldiğini ve bunun için teşkilata ihtiyac olduğunu imparatoriçe nazar-ı dikkate alarak cemiyetler teşkil ve ahaliye veremin sari, fakat kabil-i tedavi olduğu fikrini ilka etmiş ve Almanya'da bu babda gösterilen mesai diğer hükümetlere de intikal etmiştir.

Salib-i Ahmer vereme karşı fevkalade hizmet etmiştir. Sanatoryumlar yapmakla vazife hitam bulmayub bu suretle ancak veremin sirayeti men edilebiliyor. Veremlileri sanatoryumlarda tamamile tecrid kabil olmayub, mesela, Almanya sanatoryumlarında mevcut onbin yatağa bütün veremlileri yatıramıyor. Çünkü yataklar az, veremliler çokdur. Yalnız orada veremlilere nasihat edecek daireler vücuda getirildiği gibi, veremli ailelere malumat veriliyor. Veremlileri hanelerinde tecrid ederek bunlar suret-i daimede teftiş altında bulunduruluyor. Elyevm sanatoryumlar tesisi için beynelmilel bir cemiyet teşekkül etmiştir. Türkiye de bu beynelmilel cemiyete herhalde dahil olmalıdır. Evvelce bu sayede Almanya'da verem vefiyatı yüzyirmi bin iken, muharebeden biraz evvel altmış bine tenezzül eylemiştir. Buna terakkiyat-ı ictimaiyenin, refah ve saadet-i ahalinin de dahil bulunduğuna şübhe yokdur.

Son söz olarak Doktor Rabnow kendisini davet eden ve Nezaretlerinde bu babda teşkilat yapan Bahriyelilerin Mücadele Heyeti teşkil eyleyebileceğini ve muharebeden sonra bu hususta fevkalade sarf-ı mesai etmek lazım geleceğini ve Türkiye'de de böyle bir afet-i milliyenin zuhur etmemesine dikkat eylesini beyan etmiştir.

Besim Ömer Paşanın beyanatı:

Mumaileyhden sonra Besim Ömer Paşa kürsi-yi hitaba gelerek etibba-yı Osmaniyenin vereme karşı Almanya'da ve hatta Avrupa'da ve Avrupa'nın haricinde teşekkül eden müessesatı ve mesaiyi kaffe-i teferruatile nazar-ı dikkate aldıklarını ve sarf-ı mesaiden geri durmadığını ve bu kerre Bahriye Nezaretinde "Osmanlı [Verem] Mücadele Cemiyeti" teşekkül ettiğini ve Doktor Rabnow'un muavenetile vereme karşı bütün mevcudiyetleriyle mücadele edileceğini beyan etmiştir.

Verem Mücadele Heyeti

Osmanlı [Veremle] Mücadele Heyeti zevat-ı atiden müteşekkildir: Reis Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Besim Ömer Paşa, Kasım İzeddin Bey, Asaf Derviş Paşa, Celal Muhtar Bey, Ömer Fuad Bey, Hakkı Şinasi Bey, Viktor Bey [Galimidi], Halim Bey, Orhan Abdi Bey, Ruscuklu Hakkı Bey, Salahaddin Bey, Talat Bey, Salahaddin Mehmed Bey, Doktor Trenbur [Heinrich Trenbur]

VMOC'nin kuruluşuna bu toplantıda karar verilmiştir.¹⁶ kurucu üyeleri arasında da adı geçen "Divan-ı Hümayun Birinci Filo Kumandanlığı maiyetinde Tabib" Dr. Heinrich Trembur derneğin Alman yetkililerle arasındaki ilişkiyi sağlamaktadır.¹⁷

VMOC: Kadük Kalan Bir Girişim

Dr. Rabnow, 1918 yılının Şubat ayı ortasında Almanya'ya döndükten sonra, Bahriye Nezareti'nde oluşturulan "Verem Mücadele Heyeti" haftalık toplantılarını Dr. Besim Ömer Bey'in Çağaloğlu'ndaki konağında sürdürerek bir dernek kuruluşu için tüzük (nizamname) yazımı hazırlığına başlamıştır. Çalışmalar İstanbul basını tarafından yakından izlenmektedir:¹⁸

Geçenlerde teşekkül ettiğini haber verdiğimiz Verem Mücadele Heyeti muntazam ictimalar akdederek faaliyetlerinin esasını hazırlamağa başlamışdır. Mamaafih bu faaliyetlerin kat'i bir şekle girmesi için Avrupadaki verem mücadele hey'etlerine aid nizamnamelerin gelmesi beklenmekdedir. Sanatoryum tedkikatı için memleketimize ve bir-iki gün evvel Berlin'e avdet etmiş olan Doktor Rabnov [Rabnow] oraya muvassalatını müteakib nizamname suretlerini göndereceğini vaad etmişdir. Bu nizamnameyi numune ittihaz ederek teşekkül edecek hey'et, tamamen milli bir hey'et olacaktır. Fakat aynı zamanda diğer memleketlerdeki hey'etler gibi Beynelmillel Verem Mücadele teşkilatına dahil olacak ve mücadele hey'etleri tarafından vakit vakit akdedilen kongrelere iştirak edecektir.

Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti (VMOC) adı verilen derneğin kuruluşu onaylandıktan sonra, üyeler yine Dr. Besim Ömer Paşa'nın evsahipliğinde toplanmağa devam ederek kurullarını oluşturmuşlardır.¹⁹

Veremle Mücadele Cemiyeti merkez-i umumi azası evvelki gün Bahriye Nazırı Cemal Paşa hazretlerinin taht-ı riyasetinde Besim Ömer Paşa'nın konağında ictima etmişdir. Bahriye Nazırı paşa hazretleri reis-i evvel, Besim Ömer Paşa ve Doktor Miralay Hakkı Şinasi Bey reis-i sani, İtibar-ı Milli Bankası katib-i umumisi Subhi Bey muhasebat kontrolü, Kemal Ömer Bey vezne kontrolü, Doktor Neşet Ömer Bey müessesat kontrolü ve [Ruşen] Eşref Bey ekseriyet-i ara ile aza intihab olunmuşdur. Dünkü ictimada ise, neşriyat ve maliye encümenleriyle sıhhiye ve teftiş encümeni azaları intihab edilmişdir.

¹⁶ "Ziyafet", *Sabah*, aded 10140, 8 Şubat 1334/1918, 26 Rebiülahir 1336, s. 2, sü. 3 "Bir müddetdenberi şehrimizde bulunan Alman hıfzıssıhha mütehasıslarından Doktor Rabnov'un şerefine olarak evvelki akşam Bahriye Nezareti tarafından Tokatlıyan'da bir ziyafet verilmiştir... Yemek esnasında müteaddid nutuklar irad edilmiş ve yemekden sonra mücavir salona geçilerek verem hakkında müdavele-i efkar edilmiş ve vereme karşı mücadele etmek üzere bir cemiyet teşkili takarrür etmiştir."

¹⁷ Marine-Generaloberstbarzt Dr. Clemens-Adolf Heinrich Trembur (1871- ?), Flottenarzt der Osmanischen Flotte (U-Boot Waffe der Kaiserlichen Marine), 27 Kasım 1914 ile 4 Ağustos 1918 tarihlerinde Osmanlı bahriyesi içindeki Alman sağlık personelini en kıdemli tabip olarak temsil etmiştir. Bkz., H. Trembur, "Ärztliche Tätigkeit in der Türkei bei der Mittelmeerddivision während des Weltkrieges", *Vor 20 Jahren, zweite Folge, von den Dardanellen zum Sues*, Hrsg. DMW, Leipzig, Georg Thieme-Vlg., 1935, içinde 9-67.

¹⁸ "Verem Mücadele Heyeti", *Vakit*, numero 123, 21 Şubat 1334/1918, 9 Cemaziyelevvel 1336, s. 2, sü. 3.

¹⁹ "Verem Mücadele Heyeti", *Vakit*, numero 237, 14 Haziran 1334/1918, 5 Ramazan 1336 Cuma, s. 3, sü. 2.

Cemiyetin merkez-i umumiliğine intihab edilen aza şunlardır:

Bahriye Nazırı Cemal Paşa, [Doktor] Süleyman Numan Paşa, Doktor Akil Muhtar Bey, Doktor [Abdülhak] Adnan Bey, Doktor Asaf Derviş Paşa, Doktor Kasım İzzeddin Bey, Doktor Hakkı Şinasi Bey, Operatör Orhan [Abdi] Bey, Doktor Neşet Ömer Bey, [Doktor] Ruşen Eşref Bey, Hahambaşı [Hayim] Nahum Efendi, [İtibar-ı] Milli Banka katib-i umumisi Subhi Bey, tüccardan Kibarzade Saim Bey, Doktor Papa [Aleksandros Pappas] Efendi, *Yeni Mecmua* müdürü Talat Bey, [Bedros] Hallacyan Efendi, Hasan Rıza Paşa, Debreli Fuad Bey, Kemal Mehmed Bey.

VMOC'nin toplantıları Birinci Dünya Savaşı sonunda kesilecek; kuruluşunda öngörülen çalışmaları başlamadan bitecektir. Dr. Johannes Rabnow'un hazırladığı sanatoryum projesi de kaybolacaktır.

Verem Mücadelesi (Şimdilik) Hanımlara Emanet

Cemal Paşa'nın Türkiye'den ayrılmasından sonra kendisini "Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti Reisi" olarak tanıtan Dr. Besim Ömer (Akalin), "Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti'nin 1 numaralı neşriyatı" olarak yayımladığı *Verem Tehlikesi – Veremle Mücadele* adlı kitapçığın girişinde Dr. Rabnow'un gelişiyile başlayan çalışmalara değinir:²⁰

"[Veremin] gitdikce tevessü ve intişarı ve bilhassa harb hengamında sefalet ve zaruretin tezayüdü cihetile daha ziyade tesirat-ı tahrirbkarhanesi nazar-ı intibahı celb etdiğinden, memleketimizde *sanatoryum* gibi müessese-i sihihiye meydana getirmek ve bu babda tedkikat-ı lazimedede bulunmak üzere Almanya'dan erbab-ı ihtisasdan Doktor Rabnow [Rabnow] iki sene mukaddem davet edilmiş ve hastalığın beynelahlali adem-i sirayeti için halkın terbiye-i ictimaiyesi ve lazım gelen emakin-i sihihiyenin tesisi ve memaliki sairedeki bu gibi cemiyat-ı mümasilenin hidemat ve mesaisinin tatbiki için *Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti* teşkil olunmuşdur." (s. 5).

Risalenin "Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti" başlıklı bölümünde ise, eğitim (terbiye-i sihihiye) öne alınmış görünmektedir. İkinci aşamada dispanserlerin açılması planlanırken bakteriyoloji ve radyoloji laboratuarlarından söz edilmemiştir:

"Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti, evvela neşriyat ile, dispanser tesisi, verem hastahanesi küşadı ile işe başlayacak ve sanatoryum ile ileride meşgul olacaktır. Mücadelede dispanser esastır. Say ve gayret ve fikr-i takib ile muvaffak olunacağından ümidvarız." (s. 45-46).

VMOC adına yapılmış olan bu tek yayında önemsenmesi gereken bir bölüm: "Verem ve Muhadderat-ı İslamiye [Müslüman Kadınlar]"dır (s. 40-42). Besim Ömer, Osmanlı kadınları arasında verem hastalığının Müslümanlarda daha sık görülmesinin nedenlerinin açıkça tartışılması için bir çağrıda bulunur:

²⁰ Doktor Besim Ömer (Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti Reisi), *Verem Tehlikesi – Veremle Mücadele*, İstanbul, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, 1335-1919, Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti neşriyatından, 1, s. 3-9.

“Veremin muhadderat-ı İslamiye meyanında görülen tesir ve intihab-ı mah-susu acaba neden ileri gelir? İşte, etibba-yı İslamiyenin tam bir vuzuh ve serahat, medeni bir cesaret ile hal ve beyan etmeleri lazım gelen bir mesele-i mühimme!

Muhadderat-ı İslamiyenin tarz-ı hayatını tedkik ve mütalaa etdiğimiz zaman veremin tesirat ve tahribatında ‘havasızlık’ ve ‘ziyasızlık’ ve ‘hareketsizlik’ en mü-him ve müessir esbabı teşkil eylediğine kani oluyoruz...

Kadının şerait-i sıhhiye ve hayatyesini temin ve tanzim ve bu babda bir inkılab-ı ictimai tevlid ve tesis ederek bünye-i takviyesine, fikren, ahlaken tealisine hizmet en insaniyetkarane ve vatanperveranedir.”

Dr. Besim Ömer, kitapçığında ABD ve Avrupadaki verem savaş dernekleri ile Kızıl-haç örgütleri arasındaki işbirliği örneğini verir. Ancak bunun Türkiye’de karşılığı yoktur. Birinci Dünya Savaşının sonunda VMOC’nin hekimlerden oluşan kurulları dağılınca, derneğin eğitim görevi Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezine bırakılmıştır.²¹ Bunun yanın-da, Osmanlı sosyal-ekonomisi içinde Dr. Rabnow’un konferanslarında anlattığı, Alman-ya’dakine benzer sigorta sistemleri de gelişmediği için, verem savaşımı kaynaksız kalmış, dispanserler kurulamamıştır. *Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti*’nden ise geriye yalnız “iççe çift kızıl” simgesi kalmıştır.

Dr. Abdullah Cevdet’in Veremle Mücadele Cemiyeti

Mütareke döneminin Sıhhiye Müdür-i Umumisi Dr. Abdullah Cevdet Bey, 1920 yılın-da sanatoryum konusunu yeniden gündeme getirmiştir. Abdullah Cevdet kaynak sorunu-nu müsamerelerle çözmeyi düşünmektedir²²:

(Sıhhiye Müdür-i Umumisi Abdullah Cevdet Bey bu hususta bir muhabirimize demiştir ki:) “Dünkü Bulgaristan’da bile sanatoryum vardır. Almanya’da yüz kırk sanatoryum olduğu gibi memalik-i sairedeki verem tedavihanelerinin miktarı da buna yakındır. Hatta bunlardan bir kısmı sırf kadınlara, bazıları yalnız çocuklara, bazıları da ihtiyarlara eilmişlerdir. Ayrıca vereme istidadları olan çocuklar için de sanatoryum gibi mektebler vücuda getirilmiştir. Bizde ise bunların hiç biri yokdur. İşte bunun için Sıhhiye Müdiriyeti müteverrim çocuklar için bir hastahane yapmağı düşündü, hastahanenin masarif-i tesisyesini temin için bir müsamere vereceğiz.

Müsamere[de] çok numerolar olduğu gibi, Şekspir’den terceme edilen Antuan ve Kleopatra Faciası temsil edilecektir. Halkımızın bu emr-i hayra iştirak edeceklerinden ümidvarız.

²¹ Kitapçığın arka kapağındaki not: “Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti’nin mahall-i içtimai şimdilik Sultan Mahmud türbesi civarında Mahmudiye Caddesinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi dairesindedir.” Bu yayında, “Sokağa, yere tükürmek ve sümürmek sıhate pek ziyade muzırdır” altyazılı çizimin kaynağı olarak Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Takvimi gösterilmiştir (s. 25).

²² “Müteverrim Çocuklar İçün Hastahane”, *İkdam*, numero 8577, 27 Kanunısani 1337/1921, 17 Cemaziyelevvel 1339, s. 3, sü. 4.

Abdullah Cevdet Bey, daha sonra Sıhhiye Müdüriyeti içinde, bir “Veremle Mücadele Komisyonu” kurmuştur.²³ Komisyonun Onursal Başkanlığına Dahiliye ve Sıhhiye Nazırı Ali Rıza Paşa getirilmiş olmasına karşın, çalışmalara kaynak sağlanabilmesi için, İngiliz işgal kuvvetlerinin yönetimindeki Müttefik Sıhhiye Komisyonuna (*Inter-Allied Sanitary Commission*) başvurulmuştur:

Veremle mücadelede bulunmak üzere Sıhhiye Müdüriyet-i umumiyesinde “Veremle Mücadele Komisyonu” namile bir komisyon teşekkül ve ilk ictimainı Dahiliye ve Sıhhiye Nazırı Ali Rıza Paşa hazretlerinin taht-ı riyasetinde akd edileceğini yazmışdık.²⁴ Ahiren haber aldığımızı göre mezkur komisyon veremle mücadele edebilmek için varidatın ne gibi menabiden temin olunması hakkında Beynelmüttefikin Sıhhiye Komisyonu reisi Major Hopson’un²⁵ fikrini istimzac eylemiş, müşarünileyh de gümrüklerden geçen her hangi bir maddeden kafi resim alınmasının münasib olacağını beyan etmiştir. Bu suretle senede bir milyondan fazla bir varidat temin edilmiş olacaktır.²⁶

Sıhhiye Müdüriyet içinde oluşturulan “Veremle Mücadele Komisyonu” daha sonra “Veremle Mücadele Cemiyeti” adını almıştır. Yeni derneğin adında “Osmanlı” nitelemesi-ne yer verilmemesi Mütareke koşullarının bir dayatması olarak görülebilir:²⁷

Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinde verem ile ciddi mücadelede bulunmak, hayat-ı ictimaiyemiz üzerinde ika eylediği tahribata mümkün mertebe karşı gelmek üzere teşkil olunan *Veremle Mücadele Cemiyeti*’nin Dahiliye Nezareti’ne bir rapor takdim eylediğini evvelce yazmışdık. İstihsal eylediğimiz malumat-ı mütemmimeye nazaran ikiyüz elli yataklı bir sanatoryum haline ifrağ edilmek istenilen Kavak’daki askeri hastahane emraz-ı sariye ile malul olanlara tahsis edilecektir. Veremin ilk devrelerinde bulunub evlerinde tedavi imkanı olanlar için de iki dispanser küşad edilerek bu gibi hastalar oraya sevk olunacaktır.

Veremle Mücadele Cemiyeti faaliyetini daha ziyade ilerletmek için bazı menafi ve iradat tedarikini düşünmekdedir. Bunun için, evvelki nüshalarımızda yazdığımız gibi, Divan-ı Umumi İdaresi’nin çay, kahve, tuz, petrol, şeker rüsumu üzerinden kendisine de kiloda bir kuruş tefrik edilebilmesi çaresini bulmuştur. Bu suretle

²³ “Veremle Mücadele Komisyonu”, *İkdam*, numero 8718, 22 Haziran 1337/1921, 15 Şevval 1339, s. 4, sü. 1.

²⁴ Ali Rıza Paşa (1860-1932), 12 Haziran 1921’de Tevfik Paşa kabinesinde Dahiliye Nazırı oldu. Bu dönemde Dahiliye ve Sıhhiye Nezareti kurumsal olarak birdi.

²⁵ A/Maj. [Acting Major] Hugh George Hobson, (1885-1980) L.R.C.P. (London), M.R.C.S. (Eng.), O.B.E., M.C., R.A.M.C. İstanbul’da 1 Haziran 1919’dan 3 Ekim 1924 tarihine kadar görev yapmıştır. Aynı zamanda İngiliz Elçiliğinin hekimidir.

²⁶ Dr. Hobson, yiyeceklerin yükselen fiyatları nedeniyle İstanbul’da açlık yaşandığını ve tüberkülozun ciddi bir artış gösterdiğini bildirmektedir. İstanbul’un Anadolu ile bağının kopması, deniz ticaretinin azalmasıyla birlikte, müttefiklerin kendi uyruğundaki kişilerden vergi almaması nedeniyle, veremle mücadele ve diğer kamu sağlığı hizmetine ayrılan kaynaklar azalmıştır. Finansal kaos içinde suistimaller yaygındır, bkz. H.G. Hobson, “Hygiene and Sanitation in Constantinople during the Allied Occupation”, *The Journal of State Medicine* (London), 34 (6), June 1926: 311-317.

²⁷ “Veremle Mücadele Komisyonu Neler Düşünüyor !”, *İkdam*, numero 8747, 21 Temmuz 1337/1921, 15 Zilkade 1339, s. 3, sü. 5.

alınacak rüsum ile beraber ayrıca, verilecek müsamere ve saire gibi hususi varidatla senevi 300-350 bin lira varidat elde edileceği zan ve tahmin olunmaktadır.

Yeni Veremle Mücadele Cemiyeti'nin Dr. Abdullah Cevdet Bey dışında kimlerden oluştuğu bilinmemekle birlikte, mali kaynaklarının Müttelik Sağlık Komisyonunun denetiminde olduğu anlaşılmaktadır:²⁸

(Sıhhiye Müdür-i Umumisi Abdullah Cevdet Bey muharrirlerimizden birine şehrimizin vaziyet-i sıhhiyesi hakkında ber-vech-i ati beyanatta bulunmuştur:)

“Bundan başka verem hastalığının sirayetini tahdid için ihsar olunan mücadele teşkilatına muktezi masarif bazı istihlakat üzerine vazı, devletce esas itibarile kabul edilmiş olan rüsum ile kapatılacaktır. Bu rüsumun başlıcasını da çay ve kahvenin beher kilosundan ahz olunacak paralar teşkil edecektir.

Düvel-i İtilafiye tebaasının şimdiye kadar itadan imtina ettikleri ve miktarı senevi 300.000 liraya baliğ olan rüsum-ı belediyenin tahsil ve ita olunacağını düvel-i itilafiye mümessil-i siyasilere hükümet-i seniyyeye tebliğ etmişlerdir. Mümessiller, bu paranın münhasıran sıhhi işlerde sarf edilmesini istiyorlar. Mes'ele doğrudan doğruya şehremanetini alakadar ederse de sıhhat-i umumiyyeye taallüku cihetiyle ben de alakadar bulunuyorum. Bunlar için birkaç defa şehremini beyle temasda bulduk. Celal Bey bu hususda eyi ve geniş düşünüyor. Emanetin umur-ı sıhhiyeye mahsus bütçesine inzimam edecek olan bu 300.000 lira ile şehrin emanet tarafından idare olunan umur-ı sıhhiyesi iyileşecektir...”

Abdullah Cevdet Bey, şimdilik Etfal Hastanesi'nde biri “hafif” diğeri “ağır” veremli çocuklar için, iki pavyon ayrıldığını; Heybeliada'daki Çam Limanı'nın üzerine, sırf fakir ve kimsesiz veremli çocuklar için 15-20 yataklı bir sanatoryum yapmayı planladıklarını açıklamıştır. Hastane için, İstanbul'daki Amerikan Yakındoğu Yardım Örgütü'nden [*Near East Relief Fund*] yardım vaadi alınmıştır.²⁹ Aynı örgüt Yedikule'de bir çocuk verem hastanesi açmıştır.³⁰

Dr. Abdullah Cevdet Bey'in müdüriyeti döneminde açıldığı bilinen yedi dispanserinin hepsinin yalnız zührevi hastalıklarla ilgili olması, bir bakıma işgal kuvvetleri temsilcilerinin yer aldıkları (muhtelit) komisyonların önceliklerini göstermektedir.³¹

²⁸ “İstanbul Şehrini Vaziyet-i Sıhhiyesi Hakkında. Sıhhiye Müdür-i Umumisile bir Mülakat”, *İkdam*, numero 8773, 19 Ağustos 1337/1921, 14 Zilhicce, s. 4, sü. 5-6.

²⁹ “Fakir Çocuklar İçin Sanatoryum: Sıhhiye Müdür-i Umumisinin Beyanatı – Çocukların ve Amelinin Muhafaza-yı Sıhhati İçin Başka Memleketlerde nasıl Yapılıyor ? – Sanatoryum Nerede Yapılacak ? – Tepebaşı'nda Verilen Müsamere”, *Alemdar* (İstanbul), numero 2, 29 Mart 1337/1921, 19 Receb 1339, s. 2, sü. 4-5. “Amerika Şark-ı Karib Muavenet Heyeti Reisi Miralay [Col. James P.] Coombs cenablarından bir mektub aldım. Her suretle muavenet edeceklerini ve hatta küşadı mukarrer olan hastahane için onbin liralık hastahane levazımı vermeğe amade olduklarını mektubunda vaad ediyorlardı...”

³⁰ C. Clafin Davis “The Refugee Situation in Constantinople”, *Constantinople To-day or A Pathfinder Survey of Constantinople: A Study in Oriental Social Life*, ed. Clarence R. Johnson, New York, Macmillan Co., 1922, [*Istanbul 1920*, ed. C.R. Johnson, çev. Sönmez Taner, İstanbul, Tarih Vakfı yay., 1995], içinde s. 219. “The Near East Relief... maintains a trachoma hospital for children at Boyadjikeuy [Boyacıköy] and a tuberculosis hospital for children at Yedi Koulé [Yedikule]”.

³¹ “Sıhhi Teşkilat ve Islahat”, *Dersaadet* (İstanbul), numero 65, 18 Eylül 1336/1920, 4 Muharrem 1339, s. 1, sü. 2-5.

Dr. Arifi Paşa ile Başa Dönüş: Yeni Komisyonlar

Sihhiye Müdür-i Umumisi Dr. Abdullah Cevdet Bey'in verem savaşımı içi kaynak yaratma girişimleri başarısız olmuştur. Abdullah Cevdet Bey, Ankara Hükümetinin direktmesiyle 1921'in Ekim ayı başında görevden alınmış, yerine Dr. Arifi Paşa getirilmiştir.³² Sihhiye Müdür-i Umumisi Mehmed Arifi Paşa'nın ilk kararlarından biri "mütehassıs etibbadan mürekkeb" yeni bir verem komisyonu kurmak olmuştur. Komisyonun ilk işi verem savaşımı için kaynak bulmaktır.³³

Verem son günlerde şehrimizdeki tahribatını fevkalade tevessü etmiştir. Geçen hafta verem vefiyatı 60 idi. Bu hafta ise 64'e balığ olmuştur. Daha evvelki haftalarda da veremin yedi günde öldürdüğü miktar hiçbir vakit 40'dan aşıya tenezzül etmemekte idi.

Bu hal alakadar makamata fevkalade duçar-ı endişe ederek bu babda bazı mukarrerat ittihazına sevk etmekte olduğu anlaşılıyor. Malum olduğu üzere, veremle mücadele etmek için akdemce bazı teşebbüslerde bulunulmuş ve bu meyanda veremle mücadeleye muktezi parayı tedarik etmek için bazı eşyadan rüsum istifasına karar verilmişti. Halbuki bu teşebbüs maalesef muvaffakiyetsizlikle neticelenmiştir. Meclis-i Âli-yi Sihhiye veremin şehrimizdeki tahribatını bir dereceye kadar tahdid etmek için bu hususta mütehassıs etibbadan mürekkeb olmak üzere yeni bir komisyon teşkil edilmesine karar vermiştir. Komisyonun ilk faaliyetini bu hususta edilecek olan paranın suret-i teminine tahsis edecektir.

Sonuç olarak, Osmanlı yönetimlerinin veremle savaşım konusundaki girişimleri kırtasiye içinde kaybolarak sonuçsuz kalmış, halk sağlığına kaynak ayrılmadığı için, hastanelere eklenen birkaç koğuş ve baraka dışında verem hastaları için bir "melce", bir umut yaratılamamış ve ulusal verem savaşı genç Türkiye Cumhuriyeti'nin omuzlarına yüklenmiştir.

EK.

"İnsan İstihsalatı" Doktor Rabnov [Johannes Rabnow] ile bir mülakat.

Sanatoryumlar tedkikatı için memleketimizde bulunan meşhur Alman hıfzıssıhha-i ictimai mütehassıslarından Doktor Rabnov [Rabnow] ile birkaç hafta evvel Almanyadaki ictimai sigorta ve verem mücadelesi teşkilatına dair bir mülakat neşretmişdik. Doktorun Anadolu'daki seyahatinden avdet ettiğini haber alınca kendisini tekrar ziyaret ederek memleketimiz hakkında topladığı ihtisat ve fikirleri anlamak istedik. Doktor Rabnov bizi şu sözlerle karşıladı.

– Önümüze gelen herkes gibi size de söylüyeyim. Türkleri tanımak isteyen İstanbul'a gelmemeli, Anadolu'ya gitmelidir. Anadolu Türkleri mükemmel insanlardır. Nüfus

³² Dr. Mehmed Arifi Paşa (Giridi Ali Efendizade, Mirimiran, ö. 1925).

³³ "Veremle Mücadele İçin Yeni Teşebbüsler. Verem Vefiyatı Gitdikçe Artıyor", *İkdam*, numero 8881, 7 Teşrinisani [Kasım] 1337/1921, 6 Rebiülahir 1340, s. 3, sü. 6.

mes'eleleriyle uğraşan bir doktor sıfatıyla bu insanları gözden geçirmek bir zevktir. Fakat, nazar-ı dikkati celb eden cihet yalnız kabiliyet-i bedeniye değildir. Anadolu'lulara sakın ve birdenbire göze çarpmaz bir şekilde pek çok ma'ali vardır. Bu mükemmel insanlar arasında nüfus nokta-i nazarından bir tedenni hareketi bulunması yalnız memleketiniz için değil, bütün cihan için bir felakettir.

Anadolu ahalisinde bedeni ve ruhi bir tereddidi bulunduğu hakkındaki iddialara muhatabımızın nazar-ı dikkatini celb ettik ve bu babda fikrini sorduk. Rabnov biraz asabi bir sesle şu cevabı verdi:

– Anadolu'da tereddidi mi ? Böyle bir iddianın kat'iyen esası yoktur. Anadolu'da nüfusun tenakusuna sebep olan sebepler hep arızidir. Bunlar kısmen kısmen ictimai bir hastalık şeklini almıştır. Fakat herhalde kabil-i tedavidir. Yalnız bunları yüzü üstüne bırakmamak, mücadele etmek ister.

Bu sözlerden sonra Doktor Rabnov bize Anadolu'da gördüklerine ve Anadolu hakkında düşündüklerine dair şu izahati verdi:

– Harb ile meşgul olan memleketlerin sıkı sıkıya düşünmeleri lazım gelen bir sanat vardır. Bu sanat insan istihsalatıdır. Avrupada bilhassa Fransa ile Türkiye insan istihsalatı sanatiyle meşgul olmalıdırlar. 1913 senesinde Almanyada tevellüd vefiyatdan 800.000 derecesinde fazla iken, Fransıda yalnız 60.000 fazla vardır. Türkiye'de muntazam nüfus istatistikleri yoktur. Fakat Anadolu'da dolaşdığım sırada tevellüdat ile vefiyat arasındaki nisbete dair duyduğum adedler insanı tedhiş etmeğe kafidir. Bu adedler vefiyatın tevellüdatdan fazla olduğunu noktasında ittifak etmektedirler. Türkiye'de yirmi milyon halk vardır ki, memleketin arazisi için pek azdır. Avrupadaki tahminlere göre, bunun ancak dokuz milyonu Türkdür. Halbuki İmparatorluğun başlıca amili Türkler olub harblerin başlıca yükünü onlar taşımışlardır. Nüfusu tecdid çareleri ciddi surette aranmazsa bu küçük mikdar tedrici surette eriyebilir. Bu ciheti bilmek için kehanete lüzum yoktur. Bu o kadar basit bir hesabdır ki, insan kalemi eline alınca derhal halledebilir.

Burada bilhassa verem mücadelesile meşgul olduğum için, bundan biraz bahsedeyim. İzmir'de bulunduğum sırada etibbaya hitaben bir konferans verdim. Hazır bulunanlar, yirmi sene evvel Almanyada ileri sürülen bir takım nazariyeleri konferansdan sonra bana aynen tekrar etdiler. Bu meyanda bilhassa şerait-i iskaniye ıslah edildiği takdirde verem mücadelesine lüzum kalmıyacağı noktasında ısrar etdiler. Bu doğru değildir. Verem yalnız bir mesken hastalığı addolunmaz. Mamafih, doğru olsa bile şerait-i iskaniyenin müessir bir derecede ıslahı milyarlara mütevakıf bir şeydir. Tam sıhhi manasile bu yolda umumi ıslahat vücuda getirmek imkan haricindedir. Bilhassa memleketinizde şerait-i iskaniyenin ıslah edilebilmesi hatıra bile getirilemez. Bu ıslahatın husulü için seneler lazımdır. Halbuki verem mücadelesi bu kadar tehir kabul etmez. İş işden geçmiş olur. Nüfus politikasına aid her şey müstacel surette telakki edilmeli ve yarına bırakılmamalıdır. Bahriye Nezareti verem mücadelesinde başlamakla ortaya iyi hüsn-i misal koymuştur. İzmir ve Bursa şehirleri de bu misale tebiyyet etmeğe hazırlanmaktadır. Yalnız tedavi ile meşgul olmak kifayet etmez. Efradı veremden vikaye edecek yolda tedbirlere müracaat etmek ve halkı sıhhi ve muntazam bir hayata alışdırmak lazımdır.

Şurası unutulmamalıdır ki, Avrupa'da sanatoryum denilince zenginlere mahsus müesseseler anlaşılır. Sanatoryumlar ticaret ve kâr için açılmıştır. Buna bir şey denemez. Fakat bir taraftan da halka mahsus tedavihaneler açılmalıdır. Bu tedavihanelerde teferruata aid dikkat edilecek o kadar çok noktalar vardır ki, bunların aklen öğrenilmesi imkansızdır. Bir verem tedavihanenin başında bulunacak doktor hiç olmazsa bir sene Almanya ve İsviçre'deki halka mahsus tedavihanelerde çalışmalıdır. İlk seneler zarfında başhemşire ile muavinesi mutlaka Alman veya İsviçreli olmalı ve Türk hemşirelerinden bir takımı – çok genç olmak şartile – şimdiden Alman ve İsviçre tedavihanelerine gönderilerek oralarda hiç olmazsa bir buçuk sene bırakılmalıdır. Verem tedavihaneleri için eyi hemşireler tedarihi ciheti pek mühimdir.

Başka hususlarda en iyi olan hemşireler tedavihanelerde ancak işe yarar. Bu sahada böylece çalışacak olursanız memleketiniz yavaş yavaş sıhhi bir istiklale malik olmağa başlar ve ecnebi memleketlerine muhtac kalmaktan vareste olur.

Sizin burada tedavihanelere her memleketden ziyade ihtiyacınız vardır. Zira taşralardaki sıhhi teşkilatınız ve vesaitiniz pek nakısdır. Seyahatim esnasında Ödemiş'e uğradım. Diyebilirim ki, Ödemiş dünyanın en zengin bir yeridir. Toprak adeta altundur, hat-ta altundan da kıymetlidir. Çünkü, altundan yalnız bir mahsul alındığı halde Ödemiş'in zengin toprağı mütemadi surette mahsul verir. Bu zengin mıntakada 60.000 ahaliye ancak iki tabib isabet etmektedir. Sulh zamanında 9 tabib olduğu söyleniyor. Fakat bu da noksandır. Çünkü yolların fenalığı tabiblerin süratle dolaşmasını imkansız kılmaktadır. Bu vaziyete göre sizin için en iyi çare tedavi mahal ve merkezleri tesis etmektir. Bu hususda da en ziyade Hilal-i Ahmerden himmet beklenir. Buraya geldikten sonra Hilal-i Ahmer'in yaptığı bazı işleri hayretle gördüm. Evime yazdığım ilk mektublardan birinde Hilal-i Ahmer aşhanesini ziyaretten sonra dedim ki: "Biz Türklerden teşkilat vadisinde pek çok yenilikler öğrenebiliriz. Hilal-i Ahmer aşhanesinde hatıra gelmez tekemmül asarına tesadüf etdim." Teşkilatın eri olan biz Prusyalılar böyle söylerse bunun herhalde yeri ve manası vardır. İzmir'de de eyi şeyler gördüm. Hilal-i Ahmer'in oradaki küçük hastahanesinde temizlik, intizam ve hüsn-i idare vardır. Türkiye'de gördüğüm hastahanelerin bil-nisbe en iyisi budur. Almanya'da ilk tedavihaneyi Salib-i Ahmer cemiyeti açmıştır. Burada da ilk adım, şimdye kadar bu kadar himmetler ve tekemmüller husule getirmiş olan Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden beklenir.

Vakit (İstanbul), numero 101, 30 Kanunısanı 1334/[30 Ocak]1918, 21 Rebiülahir 1326, s. 1, sü. 1-2.